

10.1.6

LES MASIES DEL MARESME. ARQUITECTURA I PAISATGE

SALVADOR RIBAS I SERRA

Arquitecte

ribaserra@coac.net

Resum

En el món rural català, la masia representa com ningú el paradigma de la casa pairal. Tot presidint el mas, la masia esdevé el nucli de la unitat d'exploració agrària, i adquireix així un rol amb una forta significació econòmica i social. Mas i masia han vist enaltit el seu paper des d'una anàlisi històricopolítica, molt vinculada a la construcció cultural de la nació catalana. Aquesta visió de la masia com a pal de paller de l'estructura social del món rural català ha comportat un estudi focalitzat en la recerca dels seus orígens i la classificació en tipus diferenciats tot cercant les tipologies autòctones.

“Les masies del Maresme. Arquitectura i paisatge” proposa afegir dues variables en l'estudi habitual de la masia: l'arquitectura i el paisatge.

L'arquitectura de la masia és, indiscutiblement, una arquitectura concebuda per dialogar amb el paisatge, amb cada paisatge, tenint en compte les seves característiques especials. És per això que podem reconèixer diferències significatives entre les masies d'arreu de Catalunya en funció de la seva vinculació a cada paisatge diferent.

Al Maresme, aquesta llenca de terreny confinada entre la serralada i el mar, l'estructura del paisatge es configura seguint les directrius que marca l'aigua.

De l'andana litoral en pengen en forma de pinta una munió de rieres que penetren vers l'interior, tot desplegant-se en un esquema arbori fins a arribar a tots els racons de la comarca. Rieres i comes, torrents i replans, vinyes, horts, camins, feixes... junts formen unes petites “unitats de paisatge” on l'aigua ens dóna les claus per desxifrar els trets característics del paisatge del Maresme. I la masia, lluminosa, elegant, modesta en les seves dimensions, exquisida en les seves proporcions, presideix orgullosa cadascun dels racons d'aquest delicat territori.

Més enllà de l'estreta relació amb el paisatge no podem oblidar un factor d'anàlisi molt important, decisiu per explicar la diversitat de la masia del Maresme: la valoració de la masia en tant que patrimoni arquitectònic de primer ordre; i per tant l'aparició de l'estil arquitectònic com a factor configurador de l'identitat cultural i patrimonial de la masia. Ben mirades, les masies són molt diferents. Volguem diferents. I les persones que hi viuen i les seves circumstàncies i les del moment social i cultural que els

toca viure individualment i col·lectivament tenen incidència directa en la masia. L'entorn cultural pesa, i en el cas de les masies del Maresme, la proximitat amb Barcelona amplifica el batec cultural de cada època, i proporciona a la comarca un catàleg riquíssim pel que fa a la diversitat de masies que s'hi poden trobar.

Des de la referència remota al romànic inspirada en l'espai únic i el portal adovellat de les ermites, fins als treballs en pedra dels millors picapedrers del gòtic català, la masia “clàssica” del Maresme (en els termes en què la defineix Bonet i Garí) dominarà la contrada fins ben entrat el segle XVI.

A partir dels segles XVII-XVIII, tot coincidint amb l'època moderna, constatem un canvi en profunditat, orientat a transformar la masia pagesa en masia senyorial. En aquesta nova etapa de la masia dirigida des de Barcelona i gestionada a través del masover, la masia renaixentista i barroca, s'obre pas per deixar enrere definitivament el model clàssic inspirat en el temple grec, i acostar-se al palau renaixentista. Tot plegat aporta un aire més senyorial, en què l'estatus que es comunica a través de l'arquitectura de la nova masia ja no és el del pagès ric, sinó la del burgès modern barceloní que té residència a la ciutat i una propietat al camp amb evidents pretensions aristocràtiques, tot imitant modestament i a distància allò que el Renaixement va portar al nord d'Itàlia.

Els segles XIX i XX, a remolc de la gran transformació que significarà la Revolució Industrial, la masia conviurà amb l'Eclecticisme, el Modernisme o el Noucentisme. Resta en procés la consolidació de la darrera etapa marcada per l'arquitectura moderna.

Resumen

En el campo catalán, la masía representa como nadie el paradigma de la “casa pairal”. Presidiendo el mas, la masía se erige en el núcleo de la unidad de explotación agraria, adquiriendo así un rol con una fuerte carga económica y social. Mas y masía han visto enaltecido su papel desde un análisis histórico-político, muy vinculado a la construcción cultural de la nación catalana. Esta visión de la masía como referente de la estructura social del mundo rural catalán ha comportado su estudio focalizado en el descubrimiento de sus orígenes y en la clasificación en tipos diferenciados en la búsqueda de las tipologías autóctonas.

“Les masies del Maresme. Arquitectura i paisatge” propone añadir dos variables en el estudio habitual de la masía: la arquitectura y el paisaje.

La arquitectura de la masia es indiscutiblemente, una arquitectura concebida para dialogar con el paisaje, con cada paisaje, atendiendo a sus especiales características. Es por eso que podemos reconocer diferencias significativas entre las masias de Catalunya en función de su vincula-

ción a cada diferente paisaje.

En el Maresme, una estrecha franja de terreno confinada entre la montaña y el mar, la estructura del paisaje se configura a partir de las directrices que marca el agua.

Del andén litoral cuelgan en forma de peine, una multitud de rieras que penetren hacia el interior, desplegándose en un esquema arbóreo hasta llegar a todos y cada uno de los rincones de la comarca. Rieras y laderas, torrentes y rellanos, viñas, huertos, caminos, bancales... juntos forman pequeñas "unidades de paisaje" donde el agua nos da las claves para descifrar los rasgos característicos del paisaje del Maresme. Y la masía, luminosa, elegante, modesta en sus dimensiones, exquisita en sus proporciones, preside orgullosa cada uno de los rincones de este delicado territorio.

La adaptación al paisaje, el potencial económico del "mas", las necesidades específicas de defensa y protección, o simplemente la necesidad de ajustar la casa a los requerimientos de sus ocupantes, puede explicar la diversidad de la masía del Maresme. Pero no podemos olvidar un factor de análisis muy importante, decisivo: la valoración de la masía como patrimonio arquitectónico de primer orden y por lo tanto la aparición del estilo arquitectónico como factor configurador de la identidad cultural y patrimonial de la masía. Miradas atentamente, las masías son muy diferentes. Intencionadamente diferentes. Y las personas que viven en ellas, sus circunstancias y las del momento social y cultural que les toca vivir individual y colectivamente tienen incidencia directa en la masía. El entorno cultural pesa, y en el caso de las masías del Maresme la cercanía de Barcelona amplifica el latido cultural de cada época, y proporciona a la comarca un catálogo riquísimo en relación a la diversidad de masías que se pueden encontrar.

Desde la referencia remota al románico inspirada en el espacio único y el portal con dovelas de las ermitas, hasta los trabajos en piedra de los mejores picapedreros del gótico catalán, la masía "clásica" del Maresme (en los términos en que la define Bonet i Garí) dominará la comarca hasta el siglo xvi.

A partir de los siglos xvii-xviii, coincidiendo con la época moderna, se constata un cambio en profundidad, orientado a transformar la masía payesa en casa señorial. En esta nueva etapa de la masía, dirigida desde Barcelona y gestionada a través del "masover", la masía renacentista y barroca, se abre paso para dejar atrás definitivamente el modelo clásico inspirado en el templo griego, para acercarse al palacio renacentista. Todo ello aporta un aire más señorial, donde el estatus que se comunica a través de la arquitectura de la nueva masía ya no es la del payés rico, sino la del burgués moderno barcelonés que tiene residencia en la ciudad y una propiedad en el campo con evidentes pretensiones aristocráticas, imitando modestamente y a distancia, aquello que el Renacimiento llevó al norte de Italia.

Los siglos xix y xx, a remolque de la gran transformación que significará la Revolución Industrial, la masía convivirá con el Eclecticismo, el Modernismo o el "Noucentisme". Resta en proceso la consolidación de la última etapa marcada por la arquitectura Moderna.

Abstract

In the Catalan countryside, farmhouses represent as nothing else the paradigm of manor houses. Leading the country house, the farmhouse becomes the centre of the agricultural holding unit, therefore acquiring a role with a strong economic and social significance. The country house and also the farm house have seen extolled their role from a historical and political analysis, very linked with the cultural building up of the Catalan nation. This vision of the farmhouse as the cornerstone of the social structure of the Catalan countryside has led to a focused study on the research of its origins and the classification in different types while looking for the autochthonous typologies.

"Farmhouses from Maresme. Architecture and landscape" suggests adding two variables at the usual study techniques of the farmhouse: architecture and landscape.

The architecture of the farmhouse is, undoubtedly, an architecture conceived to dialogue with the landscape, with each landscape, according to their special characteristics. It is because of this that we can identify significant differences between farmhouses all around Catalonia, depending on its link with every different landscape.

At Maresme, a strip of land confined between the ridge and the sea, the structure of the landscape is configured following the guideline that water determines.

From the coastal platform hang with the form of a comb, multitude of streams that penetrate through the inside, unfolding in a tree diagram until they get into all the corners of the "comarca" (region). Streams and hollows, torrents and landings, vineyards, vegetable gardens, paths, plots... altogether they form some little "landscape units" where water gives us the key to figure out the characteristics of the landscape of Maresme. And the farmhouse, gleaming, elegant, modestly sized, exquisite on its proportions, dominates proudly all of these spots of this delicate territory.

Apart from this tight relationship with the landscape, we cannot forget a factor of analysis very important, decisive to explain the diversity of the farmhouses from Maresme: the valuation of the farmhouse as long as architectonic, top-rated first-class heritage; and therefore the appearance of the architectonic style as a configurator factor of the cultural and inherited identity of the farmhouse. All things considered, farmhouses are very different. Deliberately different. And the people living there and their circumstances, and those from the social and cultural moment that they have to live individually and collectively have a direct

incidence on the farmhouse. The cultural environment is heavy, and in the case of the farmhouses from Maresme the proximity to Barcelona widens the cultural beat of each period, and provides the "comarca" a rich catalogue in terms of diversity of farmhouses we can find there.

From the remote reference at Romanesque inspired in the unique space and the vousoired portal of the hermits, to the stone works of the best masons of the Catalan Gothic, the "classic" farmhouse from Maresme (in the terms which Bonet i Garí define it) will dominate the region until well into the 16th century.

Since 17th-18th centuries, coinciding with the Modern period, we state a change in the depth, oriented to transform the peasant farmhouse into a stately house. In this new stage of the stately house ruled from Barcelona and managed through tenant farmers, the stately house from the Renaissance and the Baroque, it makes its way to leave the classic model inspired in the Greek temple behind, in order to get close to the Renaissance palaces. All of that leads to a more stately air, where status that is communicated through the architecture of the new stately house it is not anymore that from the rich farmer, but that from a modern bourgeois from Barcelona that has its residence at the city and a land at the countryside with evident aristocratic pretensions, imitating modestly and in a distance, that which the Renaissance brought to the north of Italy.

On the 19th and 20th centuries, being drawn into the big transformation which will mean the Industrial Revolution, stately houses (the new farmhouses) will get along with Eclecticism, Modernism or "Noucentisme" (Catalan cultural period of these centuries). It remains pending the consolidation of the last period influenced by modern architecture.

1 . La casa, el mas, la masia

Un dels elements bàsics, fonamentals, de tota societat és *la casa*. La casa entesa, no només com a refugi de l'individu, sinó considerada en tant que nucli d'un complex entramat de relacions socials, econòmiques i culturals que envolten les persones.

L'habitatge reflecteix la manera de viure d'una època. Si llegim acuradament tot allò que la casa ens explica, l'hàbitat dels qui ens han precedit, esdevé un document de primera magnitud. L'estructura de la societat, les relacions de domini i la diferenciació d'estatus; les preferències estètiques i les modes... es poden reconèixer en l'hàbitat i el seu tipus de construcció; tant si atenem als signes externs de la casa com si analitzem l'estructura interna dels espais i el seu funcionament i configuració.

Com diu l'arquitecte J. Puig i Cadafalch (*L'arquitectura romànica a Catalunya*, 1911): "[...] la casa és l'obra arquitectònica que reflecteix més bé la manera de ser del poble,

la que retrata millor la vida real; la casa és sempre obra de tothom, art popular, sortit de la mateixa vida; el temple de vegades és obra d'art estranger: la casa és art nacional, com sortit de la pròpia terra."

Aquesta identificació neix de l'arrelament de la casa i de la multiplicitat de funcions que aquesta pot oferir, especialment en l'àmbit rural, on la casa és alhora espai d'aixopluc i és espai de representació; i és també el centre d'una empresa, petita o gran, dirigida pel "cap de casa".

En el món rural català, *la masia* representa com cap altre element el paradigma de la casa catalana, on atesa la dispersió de poblament, es converteix a més a més en el nucli al voltant del qual s'organitza la unitat d'explotació agrària, i finalment el territori, tot adquirint així un rol afegit. Però no es pot entendre la mesia deslligada d'un concepte de major entitat: *el mas*.

Derivat del mot llatí *mansu* o *mansum*, que significa habitatge, el mas apareix a Catalunya cap els segles VIII-IX vinculat a una nova organització i reocupació del territori duta a terme pels francs, en el seu interès per construir una franja de seguretat envers les terres de dominació sarraïna (figura 1).

Imatge 1. La Marca Hispànica

Aquesta franja, coneguda com la Marca Hispànica, arribarà fins a Barcelona seguint la delimitació dels rius Llobregat, Cardener i Segre, tot coincidint sensiblement amb la "Catalunya humida".

En la repoblació de les comarques prepireniques, el mas esdevé instrument d'organització, ocupació i control del territori; d'aquest vell-nou territori anomenat la Catalunya Vella, que serà colonitzat a partir del mas en tant que estructura autosuficient (figura 2).

Imatge 2. El mas. Marc Aureli Vila, La casa rural a Catalunya 1980

En la formació del mas cal considerar el concepte de l'*aprisió*, és a dir, el dret de concessió legal d'una terra, amb l'obligació de *rompre-la* (convertir els erms i les zones de bosc de fàcil accés en terres de conreu), i el fenomen del *pairalisme*, basat en el principi de l'heretament universal que disposa a favor de l'*hereu* o la *pubilla* la totalitat dels béns patrimonials.

Així doncs, el mas que entre altres té una funció primera fundacional, vinculada a la colonització i humanització del territori, es constitueix en una entitat de gran significat social, econòmic i fins i tot jurídic. El mas es pot considerar també una petita o gran empresa familiar, que no unifamiliar, amb vocació autosuficient. Una explotació agrícola, ramadera i forestal, en règim de propietat única, on tothom (pares, fills, germans, tiets, concos...) hi pot tenir un lloc.

El mas en el seu conjunt comprèn les edificacions necessàries per a les persones i per al bestiar; casa, corrals, estables, cabanes i pallisses; l'era, la bassa i l'hort domèstic, els camps de conreu i els erms; les pastures i el bosc. I, presidint tot el conjunt, hi trobem *la masia* (figura 3).

Imatge 3. La masia. Salvador Ribas i Serra, can Colomer Alella 2004

La masia és una i moltes coses alhora: és la seu corporativa de l'empresa familiar dirigida pel "cap de casa"; és la casa en el sentit més ampli, aixopluc de l'amo i la

mestressa, dels masovers i els mossos; la masia és també la casa forta de la Catalunya rural.

La masia simbolitza i condensa aquests i molts d'altres significats. No podem oblidar que el poblament de Catalunya té un component d'origen eminentment pagès. Però la masia no és la casa del pagès; va més enllà d'un ús individual, traspasa la persona. En aquest sentit la masia representa com ningú *la casa rural catalana*.

2. El paisatge i la masia

Per entendre el mas i la masia, convé entendre el paisatge del qual formen part, ja que la masia és indiscutiblement una arquitectura vinculada al territori, estretament lligada al paisatge.

Bonet i Garí (*Les masies del Maresme*, 1980) escriu sobre el caràcter que el paisatge imprimeix a la casa: "[...] la masia catalana queda dintre el seu paisatge, amb les proporcions que li convenen per a la vida, per al conreu que desenrotlla segons les èpoques i circumstàncies especials que dintre la varietat porta la història; manté sempre la seva disposició inicial, les proporcions amb un sentit de continuïtat digne de les més merescudes lloances."

Certament existeixen vincles evidents entre la masia i el paisatge que l'acull. L'arquitectura de la masia està concebuda per dialogar amb el paisatge. La saviesa del constructor es posa de manifest, ja en la tria del lloc, la primera i potser més gran decisió que cal prendre. En aquest sentit, la masia recull la gran tradició de la millor arquitectura clàssica de la Mediterrània.

L'arquitectura de la masia, en gran part conseqüència directa d'un sistema constructiu, genera un llenguatge formal concís, senzill, amb formes geomètriques fàcilment comprensibles. Al seu torn els materials emprats són en general de l'entorn proper al mas, cosa que reforça encara més la vinculació entre l'arquitectura i el paisatge, fins al punt que podem considerar la masia paisatge pròpiament.

El paisatge, entès en la seva accepció climatològica i geogràfica, incidirà i molt en la configuració de la masia. A cada paisatge li escaurà un mas, i per cada mas una masia. Així les nostres masies del Maresme no comptaran amb edificacions específiques per als ramats, atesa la migradesa de les pastures i per tant de la població animal, i en canvi gairebé totes disposaran de celler atesa la proliferació del conreu de la vinya a la comarca. Tampoc hi trobarem les galeries, més pròpies de les comarques plujoses; ni les pallisses com a edificis independents, més comunes a les contrades cerealístiques. En canvi sí que serà habitual a les masies del Maresme l'aparició de torres de defensa per protegir-se de la pirateria; o fins i tot, una certa afeció per estar "a la moda", atesa la seva proximitat i relació amb la capital.

3. El Maresme i la mesura humana del paisatge

Novament Bonet i Garí (*Les masies del Maresme*, 1983) ens introdueix en les característiques del paisatge del Maresme:

“Al Maresme tot té la mesura humana: muntanyes, rieres, valls, boscos, conreus, poblacions, i també la casa.

La visió del paisatge es pot fer des de tots els indrets. Per una banda el mar; i quan aquest és el tema principal és el preferit a totes hores. Si el tema és el panorama de muntanya, la seva contemplació es fa amable; si són els boscos o els alzinars de les torrenteres, són agradables per la frondositat dels fullatges. Si contemplem els conreus (sempre a mesura de la masia) són adorables per la senzilla netedat, pulcritud i ordre de les plantacions. Els conreus de secà aprofitaren les muntanyes per a les vinyes, i les parts planes per a ametllers, garrofers i també per als cereals.

El paisatge del Maresme respira sempre el sentit del viure normal entre el treball i la vida rural i familiar”.

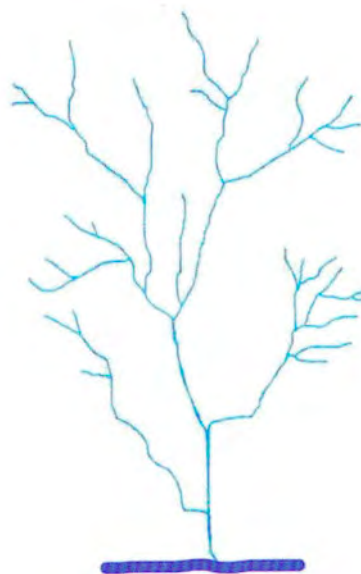
Probablement aquesta “mesura humana” de la qual parla Bonet i Garí té a veure amb l'estructura geogràfica i formal de la comarca. Vista des del mar, la comarca pren la forma d'una estreta i allargada franja de terreny entre la Serralada Litoral i la platja, disposada en paral·lel a la costa. Al seu torn, resulta una comarca dividida longitudinalment en dues franges, la muntanya i la plana fins al mar. En alguns punts, especialment al Baix Maresme, la distància entre la carena de la Serralada Litoral i la platja és d'escassos quilometres. Aquesta “estenosi geogràfica” i la proximitat entre els vessants de fort pendent i la plana litoral imposa un relleu accidentat i per tant limita les grans extensions planes. Tanmateix, el desguàs enrabiat de l'aigua de la muntanya converteix les rieres, torrents i rierols que travessen la *zona fèrtil* en autèntiques fronteres que divideixen longitudinalment la possibilitat de grans conreus en continuïtat. Per tant, doncs, davant un territori tan esmicolat, els masos del Maresme i de retruc la masia adopten unes dimensions *humanes* en consonància amb el paisatge, tot aprofitant els replans mes o menys amplis entre les dues llenques per establir els seus emplaçaments, en una transició descendent dels contraforts de la muntanya fins a la plana costanera, tot compartint l'espai disponible amb rieres i torrents.

4. L'aigua i l'estructura del paisatge del Maresme

Analitzant el territori en clau de paisatge, l'aigua ens dóna les respostes per desxifrar els trets característics del paisatge del Maresme.

A gran escala la comarca es perfila confinada entre grans “línies d'aigua”. D'una banda el mar, gran protagonista, i oposadament la carena de la Serralada Litoral, línia separadora d'aigües entre comarques. A nord la Tordera, i al sud el Besòs.

Si observem el Maresme transversalment, advertim que de l'andana litoral pengen en forma de pinta, una munió de rieres que penetren vers l'interior de la comarca. Cadascuna es desplega en un esquema arbori fins a arribar capil·larment a tots i cadascun dels racons de la serralada litoral (figura 4). Rieres i comes, torrents i replans, junts formen les *unitats de paisatge*. I cada *unitat* com si fos una gran cassola acull al seu si un petit llogaret.

Imatge 4. L'esquelet d'aigua. S.R.S., Alella 2006

El perímetre de la *unitat de paisatge* el marca el carener de les muntanyes, que esdevé frontera comarcal, i alhora línia divisòria d'aigües i límit entre municipis. La juxtaposició d'*unitats de paisatge* suma la comarca.

L'estructura interna d'aquesta unitat de paisatge la defineixen els cursos d'aigua, autèntic esquelet que sustenta i dóna forma al paisatge. A la majoria dels pobles “de dalt” la força d'aquesta estructura fluvial s'ha fet respectar durant segles, tot convertint-se en el gran instrument d'organització del paisatge rural i urbà, encara que a voltes hagi estat de manera inconscient o obligada. I aquest esquema és tan vàlid per organitzar les petites estructures urbanes concentrades al voltant de l'església parroquial, com versàtil en el poblament dispers vinculat a les masies que colonitzen la contrada.

En la divisió de les *unitat de paisatge* hi juguen un paper decisiu els cursos d'aigua, que més enllà d'ésser simples desguassos, són també els límits naturals de les principals finques. En una detinguda lectura del parcel·lari podem restituir encara una divisió de finques de dimensions considerables confinades per la intersecció de dos o més cursos d'aigua.

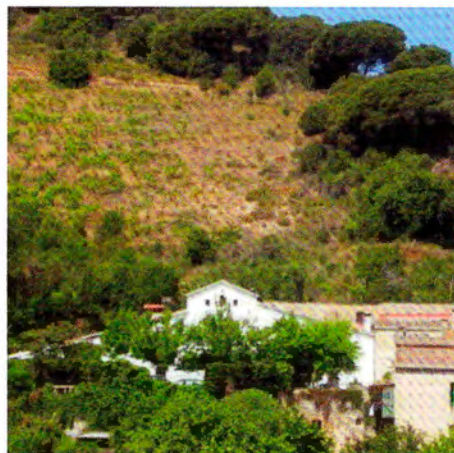

Imatge 5. Parcel·lari s. XVIII. Ajuntament d'Alella

Un antic "parcel·lari" d'Alella (figura 5) confirma el paper determinant de l'aigua en la divisió de la *unitat de paisatge*, que es fa palès de manera ben descriptiva. Alguns cursos d'aigua es destaquen en el dibuix fins i tot més que alguns carrers. Rieres i torrents subdivideixen el territori, a partir de les seves confluències esculpint un trencaclosques de grans parcel·les triangulars que ocupen tot el municipi.

La importància d'aquests límits d'aigua es manifesta rotunda en la construcció dels murs de tanca. Petites muralles de gruixos, alçades i formes variades, que estableixen els límits de les propietats i les defensen de les embranzides encabritades de les aigües de pluja, sovint torrencials. Tot i que no sempre han sobreviscut a les empentes de l'expansió urbanística, han configurat una imatge rural però també urbana de gran caràcter.

Vista l'estructura general de les *unitats de paisatge*, analitzem ara el paper de l'aigua en la organització de les finques confinades rere els murs de tanca, amb la masia presidint tot el conjunt (figura 6).

Imatge 6. L'estructura aterassada de les finques. S.R.S., can Pareres, Alella 2004

Imatge 6.1. L'estructura aterassada de les finques. S.R.S., can Boquet, Alella 2004

Imatge 6.2. L'estructura aterassada de les finques. S.R.S., can Comelles, Alella 2004

A la part baixa de la propietat, les zones més planes i properes a les rieres i els torrents es destinen al conreu de l'horta més productiva. L'abundància d'aigua en el subsòl redueix el rec per inundació només a les dosis imprescindibles, mentre que el sòl fertilitzat per les avingudes d'aigua permet el treball de la terra sense grans dificultats.

A les terrasses intermèdies se situa la casa, suficientment enretirada de la zona inundable per tal d'evitar

avingudes imprevisibles. Convenientment enlairada, la casa gaudirà de bon aïllament i de la necessària ventilació per tal de mantenir les idònies condicions higromètriques i de salubritat que un bon habitatge necessita. Al voltant de la masia, apareixeran els corrals, l'horta familiar, l'era i el safareig.

Al capdamunt de la finca, en els terrenys més costeruts i impracticables, es planten els boscos de pi, de creixement ràpid i frondosa capçada, per tal d'apaivagar els efectes destructius de les escorrenties torrencials, tot alentint la velocitat de l'aigua en el seu camí vers el mar.

Entre la casa i el bosc s'interposa la vinya. Amb una intel·ligent estructura de recs i camins que desvien les aigües vers el torrent, la vinya actuarà d'espai de protecció per tal de mantenir la casa lliure d'inundacions indesitjables.

Així doncs, la masia i el mas s'organitzen de manera estratificada, tot prioritant una distribució determinada dels usos del sòl en funció de les característiques del terreny en cada nivell.

També en la organització de la masia i els seus espais immediats, l'influència de l'aigua és significativa. Davant la façana principal sovint es crea una esplanada pavimentada, l'era. La seva missió primera és funcional, si bé alhora exerceix un efecte especular sobre la façana que ajuda a mantenir-la eixuta. Les façanes del darrera (llevant i nord) més desprotegides intenten evitar la infiltració d'aigua amb forats petits i escassos.

A la planta baixa, la part del darrera queda soterrada, incrustada a la muntanya. L'aigua hi és present en forma d'humitat excessiva, insalubre. La situació obaga i inhabitable d'aquesta planta s'aprofita per disposar-hi els espais adequats, principalment el celler, que mig enterrat es beneficia de les condicions d'estabilitat tèrmica que ofereixen els espais soterrats, idònia per al vi. Les quadres, les cotxeres i els magatzems d'eines i estris de tota mena se situen també en planta baixa. Al nivell central, a la planta pis, en una còmoda situació, ben assolada i ventilada, és a dir en les millors condicions higromètriques, se situen els espais "nobles" de l'habitatge. De manera semblant a la casa contemporània, la situació de la casa cerca la visió imprescindible del mar, si bé des d'una calculada discreció.

A les golfes, en absència d'humitat i per tant d'aigua, s'emmagatzemen els productes per assecar en espais sota cobert oberts i ventilats. La coberta, de pendent moderada i construïda amb teula àrab, vola sobre el perímetre de la casa amb un ràfec solvent que protegeix la casa a manera de paraigües, tot evitant els regalims damunt les façanes.

El camuflatge del celler dins la muntanya i la pendent suau de les teulades relativitzen l'impacta visual de l'edificació, que sembla maridar-se amb el paisatge.

5. L'estudi de la masia. Origen i tipus arquitectònics

Diversos autors han analitzat en profunditat les característiques arquitectòniques de la masia catalana. Invariablement aquests estudis han barrejat l'anàlisi arquitectònica amb la recerca històrica per tal d'establir els referents tipològics de la masia.

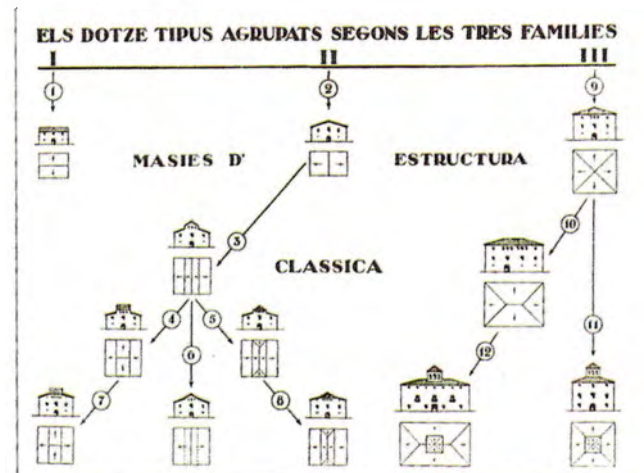
La proposta de l'arquitecte olotí Danès i Torras remet l'origen del mas als temps de la repoblació franca de Catalunya durant el segle IX després de la invasió sarraïna, la qual segons Danès va interrompre la tradició constructiva romana.

En canvi, el mataroní Puig i Cadafalch vincula directament el mas i la masia amb les antigues vil·les romanes rurals, tot basant-se en uns mosaics romans descoberts al mausoleu de Centelles, i uns altres de Tabarca (Tunísia), que segons l'autor ens mostren una estructura i una distribució dels espais relacionables amb la masia catalana.

Per la seva banda, el també arquitecte Bonet i Garí amplia el registre mediterrani de la masia emparentant-la amb el món clàssic, a partir de les proporcions del temple grec i de la imatge del temple de Korsabat a Ninive gravada en una làpida el 1200 abans de Crist.

Darrerament s'aposta per la combinació de tesis, que no tenen per què considerar-se contradictòries. Tanmateix, tot analitzant la masia des de criteris constructius, hem d'afegir-hi a la tradició constructiva romana, la influència àrab, si més no en un element tan important com és la teula i el teulat, al cap i a la fi l'element determinant de la gran diversitat tipològica del mas.

El juliol de 1933, en el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, l'arquitecte garrotxí Josep Danès i Torras publica l'article "Estudi de la masia catalana. Exposició de documents gràfics". En el citat article, apareix l'esquema "Masies d'estructura clàssica: els dotze tipus agrupats segons les tres famílies", diferenciades a partir del tipus de teulada (figura 7).

Conegut esquema arquitectònic de la masia segons la configuració de les teulades, fet per l'arquitecte Josep Danès i Torras, que apareix dins l'article: "Estudi de la Masia Catalana. Exposició de documents gràfics", publicat al Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya, núm. 458, juliol de 1933.

Imatge 7. L'esquema de Josep Danès i Torras, 1933

L'esquema de Danés diferencia tres tipus bàsics: el tipus I, amb teulada a dues aigües i el carener paral·lel a la façana principal; el tipus II, també a dues aigües però amb el carener perpendicular a façana; i el tipus III, amb teulat a quatre aigües. Les variants d'aquests tres tipus bàsics completen fins a dotze modalitats diferenciades de masies.

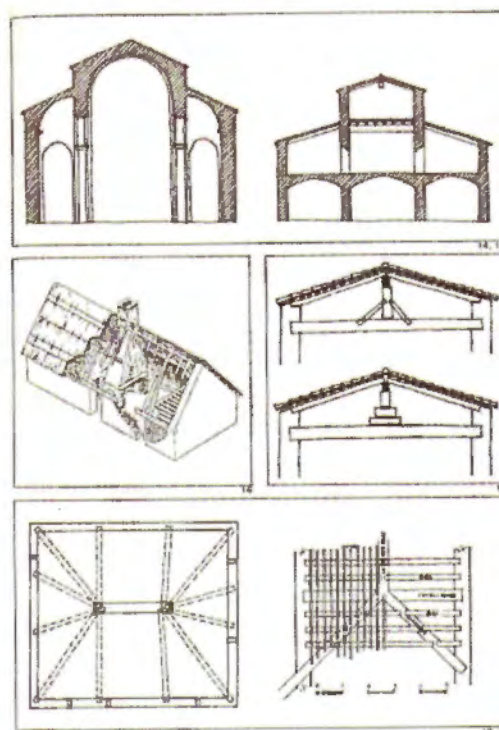
L'any 1983 s'edita finalment el treball de l'arquitecte maresmenc Lluís Bonet i Garí, iniciat els anys 20 del segle xx, i interromput a causa de la guerra "civil", amb el títol *Les masies del Maresme*. En aquest exhaustiu treball, Bonet i Garí classifica les masies també a partir de la configuració de la teulada i les agrupa a partir de sis tipus diferenciats.

L'estudi de Bonet i Garí, editat també a l'empara del CEC, constitueix un inventari monumental de les masies del Maresme, i amb el dibuix com a metodologia d'anàlisi, esdevé un document de referència per tot aquell que les vulgui conèixer en profunditat.

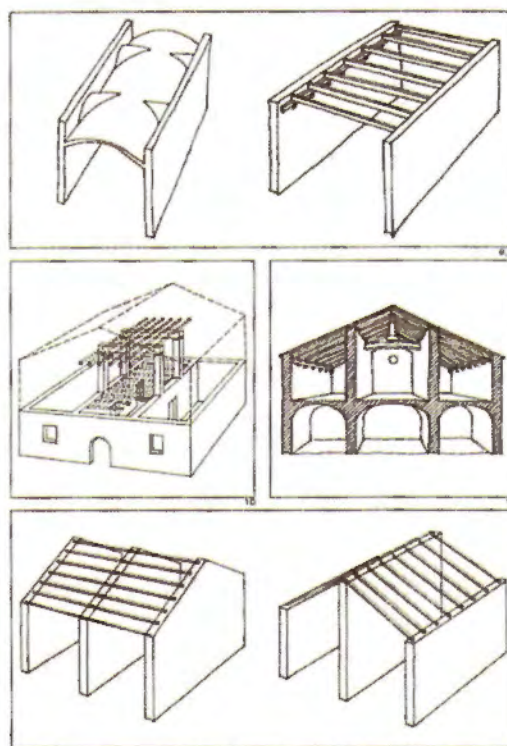
En ambdós estudis la forma de la coberta és, doncs, el criteri utilitzat per a la classificació dels diversos tipus de masia. En realitat, però, és una classificació que ens permet diferenciar-les, atès que, si bé la coberta ajuda a definir formalment l'edifici, la configuració del tipus arquitectònic és conseqüència també d'un determinat sistema estructural i compositiu. És a dir, la coberta es construeix en relació amb l'estructura general de l'edifici; difícilment es comença la casa pensant en la teulada.

La construcció de la masia és el producte de l'agregació d'un sistema constructiu i espacial senzill, la "crugia", és a dir l'espai comprés entre dos murs paral·lels i cobert amb entrebigat de fusta o volta ceràmica. Les seves dimensions són a escala humana. La distància entre murs té la mida comuna dels arbres adults, al voltant dels quatre metres. Les parets estan aixecades amb pedra del lloc. Les tècniques constructives poc complexes no requereixen una mà d'obra especialment qualificada. Tot és a l'abast del pagès.

Per tant, doncs, des del punt de vista arquitectònic hem d'assenyalar, que la construcció de les primeres masies es basen en uns trets constants, repetitius, que ens permeten parlar gairebé de construcció "predissenyada" d'antuvi, sense necessitat de projectar sobre paper allò que es vol edificar (figura 8).

Imatge 8. El sistema constructiu bàsic. Moner, Pla, Riera. 2C La Masia. Història i tipologia de la casa rural catalana, 1981

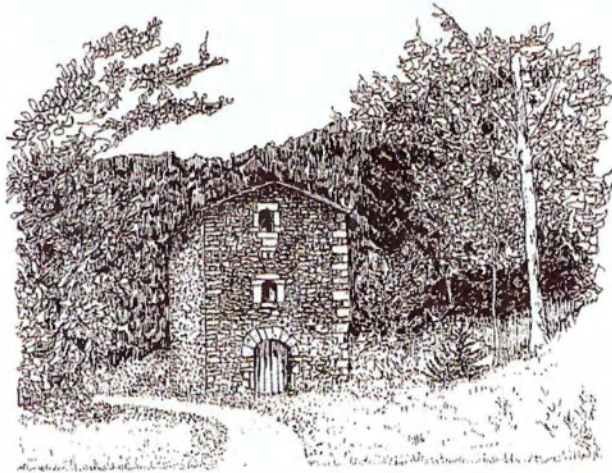

Imatge 8.1. El sistema constructiu bàsic. Moner, Pla, Riera. 2C La Masia. Història i tipologia de la casa rural catalana, 1981

Amb aquests condicionants, és fàcil imaginar unes primeres construccions molt modestes a l'abast dels primers *pagesos colons*, molt útils per a l'aixopluc dels ramats i de les persones i alhora per a la defensa i consolidació del mas.

Alguns autors veuen en les *turris* (figura 9), construccions fetes a la primera meitat del segle IX destinades a la vigilància i protecció dels masos, el model que inspiraria la construcció del *mas torre* als volts del segle XII.

Imatge 9. DD. AA. Les turris. De la balma a la masia 1996

Aquestes construccions, de planta sensiblement quadrada, d'una sola crugia, construïdes en pedra ben treballada, especialment en els angles, i coberta a una o dues aigües, es destinaran als animals en planta baixa, a les persones en planta pis i utilitzaran les golfes de paller a o graner.

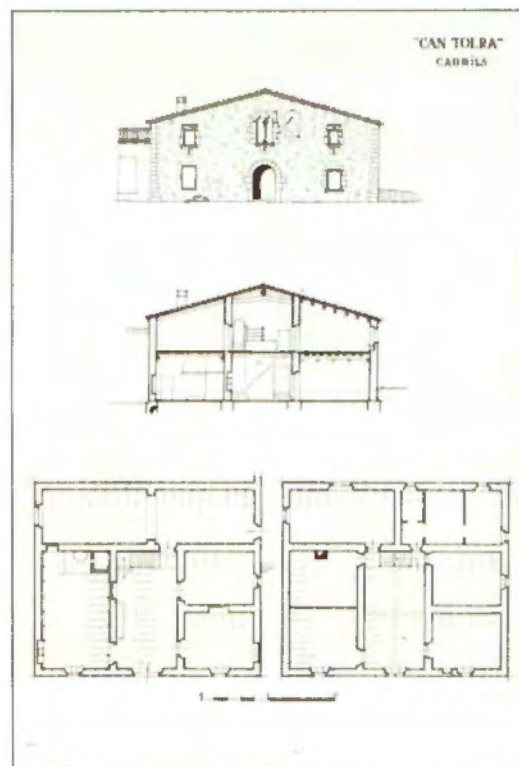
Al mas torre hi trobem concentrat tot allò que després trobarem en certa manera a la masia.

Tot i que entre els segles X-XII no podem localitzar al Maresme cap resta completa de cap edificació prèvia a la masia, els elements constructius més antics i els documents guardats en algunes masies (can Pins 1130, can Famades 1213, can Bellatriu 1220) ens apunten l'existència edificacions precedents. L'anàlisi parcial d'algunes edificacions encara dempeus ens fan pensar en modestes estructures allargades, de planta baixa i crugia única amb teulada a un vessant contra la façana principal (la masoveria can Rovira o el cos lateral can Bragulat ambdós a Alella). Altrament, algunes masies modestíssimes de tan sols dues crugies podien haver estat en origen edificacions d'un sol cos (can Catà de la Vall o can Cabot a Llavanes; can Puigvert Dosrius o can Bonamossa Dosrius; can Fonolleda de Palafolls; can Rull o can Bruy a Alella).

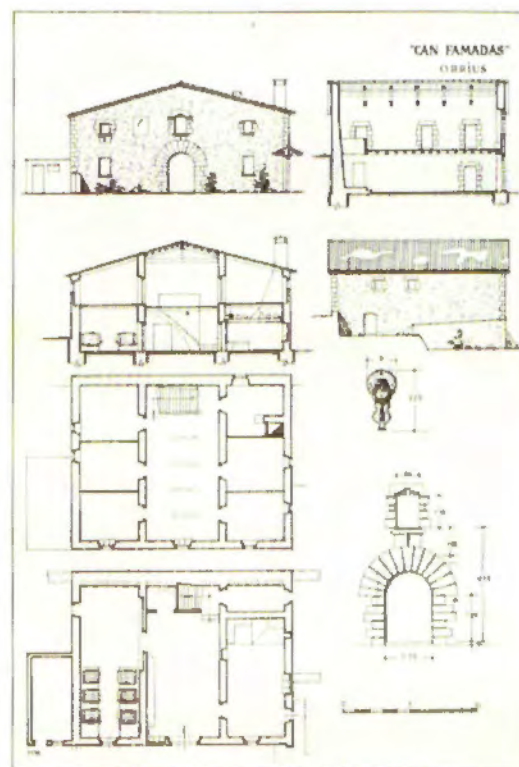
6. L'ermita romànica com a referent del cos central

Després d'un procés lent, gradual, partint del cos central i de la simetria com a criteri compositiu elemental, la masia consolidarà al Maresme a partir dels segles XIII-XIV un tipus arquitectònic que podem anomenar *clàssic*, format per una crugia central i dues laterals amb una teulada d'inclinació

suau que escup l'aigua vers les façanes secundàries. Entre moltes, can Tolrà de Cabrils, can Famades d'Orrius, o can Sala de Teià en són magnífics exemples (figura 10).

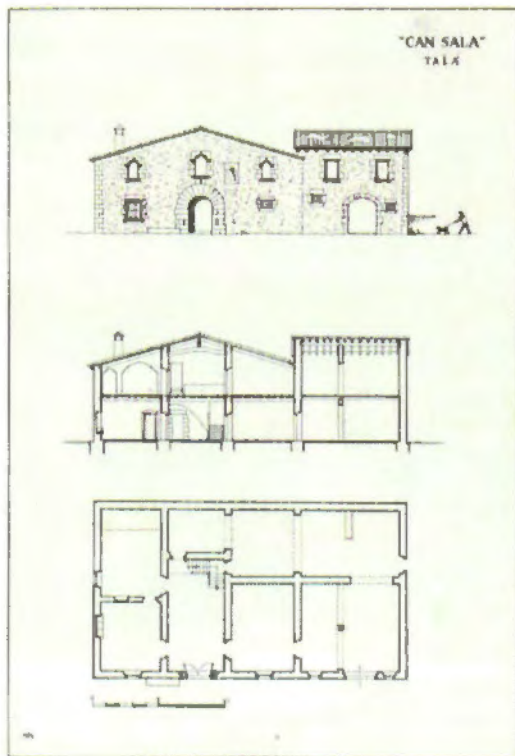

Imatge 10. can Tolrà de Cabrils. Lluís Bonet i Garí

Imatge 10.1 can Famades d'Orrius. Lluís Bonet i Garí

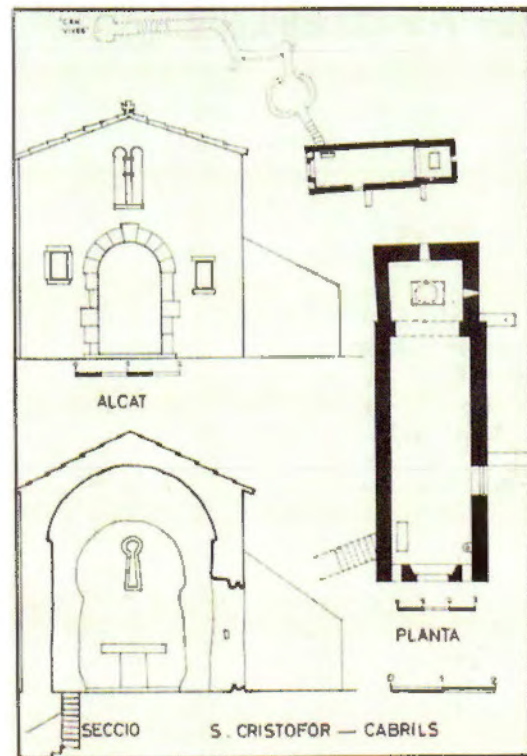

Imatge 10.2 can Sala de Teià. Lluís Bonet i Garí

El cos central és el punt de partida. En aquest es concentren els elements bàsics per concretar un estatge mínim com es pot comprovar a can Bonamosa de Dosrius: “La part baixa que té el cos de 7,50 x 5,00 m, és on es fa la vida plena: entrada, sala-cuina i llar de foc, aigüera i mobles, menjador i escala per anar al pis.” (Bonet i Garí, *Les masies del Maresme*, 1983). Un únic espai forjat entre dues parets portants amb una amplària assequible per a bigues de fusta amb dues obertures destacables: la porta d’entrada i el finestral de la planta superior. Per una edificació tan modesta el portal adovellat adquireix gran rellevància; en certa forma fins i tot es podria dir que és desproporcionat. I més encara si tenim en compte que la seva construcció requereix la contractació d’un picapedrer o artesà especialitzat. Perquè un portal tan “monumental” per a una casa tan modesta? La resposta cal buscar-la en el potencial simbòlic de la porta i el fet d’entrar a la casa; el referent tal vegada el pugem trobar en les petites ermites romàniques de la comarca (figura 11), on la porta d’accés al temple pren sempre una rellevància principal. Mirant la façana d’aquestes ermites podríem veure sense massa esforç un “tros” de façana d’una masia clàssica del Maresme.

Imatge 11. Ermites del Maresme. Sant Cristòfol de Cabrils, Sant Mateu de Premià de Mar. Bonet i Garí, *Les masies del Maresme* 1983

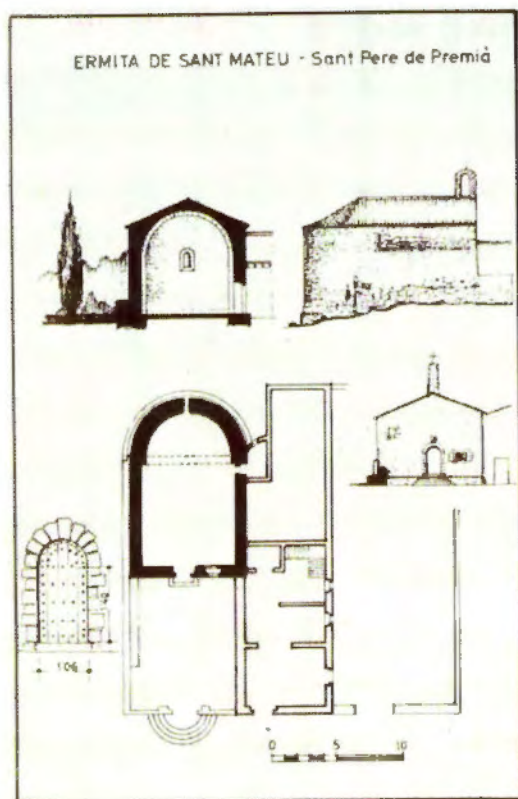

Imatge 11.1. Ermites del Maresme. Sant Cristòfol de Cabrils. Lluís Bonet i Garí

Imatge 11.2. Ermites del Maresme. Sant Mateu de Premià de Mar. Lluís Bonet i Garí.

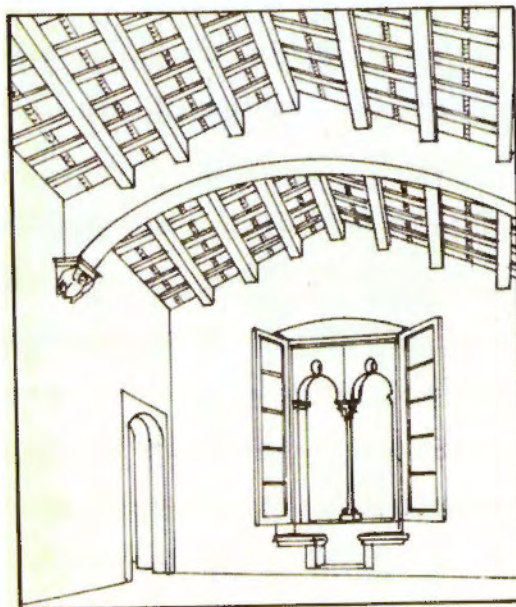

Imatge 11.3. Ermites del Maresme. Sant Mateu de Premià de Mar. Lluís Bonet i Garí

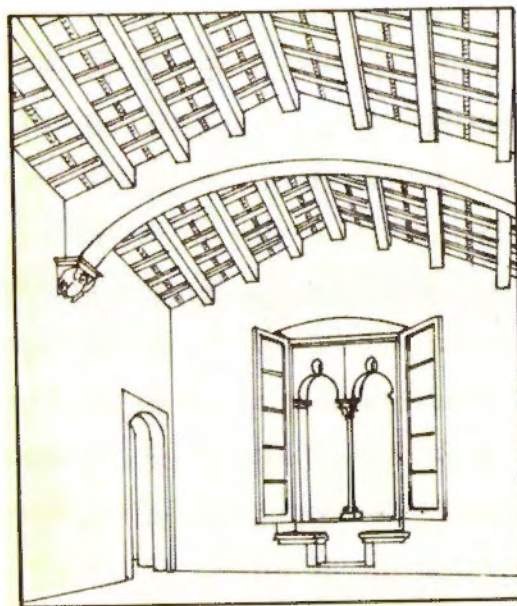
Establerta la prominència del cos central, tant pel que fa a l'ordre cronològic de construcció de la masia com per la preponderància funcional i compositiva, al seu voltant madurarà lentament el tipus més característic de masia tant al Maresme com arreu del país: la masia clàssica de tres crugies planta baixa i pis.

7. L'eix central de composició i la façana nua

Sens dubte la façana principal és la façana de presentació, l'element que visualitza el potencial econòmic i el posicionament social del mas. Tant la masia com la mateixa façana s'organitzen a partir d'un eix central de composició. Tot allò rellevant passa sobre l'eix central. En planta baixa portal adovellat, entrada, escala i celler. Al pis principal la gran sala, l'espai social i més representatiu de la masia, amb el finestral més gran i el sostre més treballat (figura 12).

Imatge 12. Can Boquet Alella. Bonet i Garí, Les masies del Maresme 1983

Imatge 12.1. can Pujades Alella. Bonet i Garí, Les masies del Maresme 1983

Al voltant de la sala les cambres amb alcova o no en funció de la seva importància. Tot mantenint l'eix de simetria damunt la sala, les golfes, que sovint ocupen només el cos central donant lloc al tipus anomenat *basilical* en referèn-

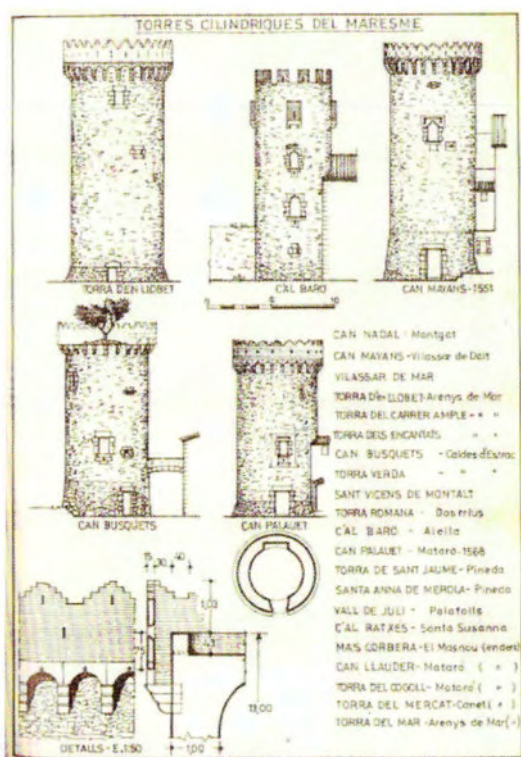
cia a la basílica romana. Les golfes siguin o no completes s'il·luminen a partir de la finestra o finestres situades sobre l'eix central tot rematant la composició (can Cai Alella, can Titó Serra Vell, recentment enrunada); finalment la coberta a dues vessants amb el carener perpendicular a façana.

Tot plegat, un conjunt tan arquetípic que fins i tot els nens el dibuixen de memòria.

En l'estudi de Bonet i Garí (*Les masies del Maresme*, 1983, p. 12) es comparen les proporcions de la façana de la masia clàssica amb les proporcions del temple grec, tot establint-ne un paral·lelisme formal. Les proporcions de la masia però s'expressen, a diferència del temple grec, sobre un pla massiu i rotund; un llençol petri revestit d'un arreboscat fi i tes, auster, on tan sols el ràfec de la coberta trenca el pla de façana en el seu límit i per emmarcar-lo i protegir-lo de l'aigua de pluja. A la masia clàssica la façana es mostra nua, sense elements afegits que puguin distorsionar la seva contemplació. No hi ha porxos ni enramades, ni balconades ni tribunes. El pla tot ho domina, lluminós, senyorívol.

8. La fortificació de la masia

El Maresme, com altres comarques costaneres de Catalunya, es va veure afectada per la pirateria. Per tal de posar remei a la situació, es comencen a construir les torres de guaita i defensa al llarg dels segles XIV-XVII. L'envergadura d'aquestes infraestructures defensives dóna fe de la importància dels atacs, fins al punt que s'anomenarà la costa *torrejada* (figura 13).

Imatge 13. Les torres del Maresme, Bonet i Garí, *Les masies del Maresme* 1983

Les torres actuaven en xarxa establint contacte visual entre diversos emplaçaments per tal de respondre col·lectivament a la defensa de les masies i dels petits poblats costaners o de l'interior. En últim terme les torres servien de refugi tot esperant ajuda externa. Per això es desenvolupen elements defensius especials com les barbacanes, l'emmerletat, les espitlleres, maticans... Però, tenint en compte el cost econòmic de la construcció de les torres exemptes, en molts casos s'optà per la fortificació de les masies sobre elevat algun dels cossos ja construïts i convertint-los en torres; és el cas de can Calderó a Alella, o can Fivaller a Teià entre molts altres o bé afegint els elements puntuals com els maticans o les garites d'angle (can Gol o les Mateves, Argentona).

9. Les variants formals. L'estil i les modes. La masia moderna

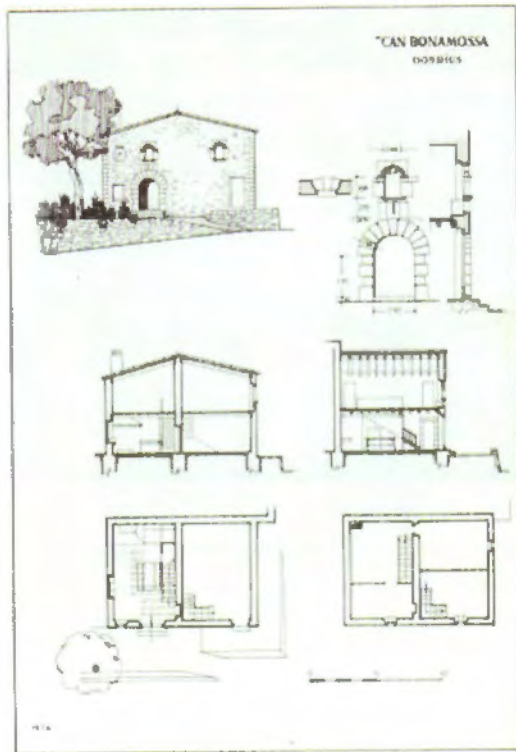
En els estudis de Danés i Torres o de Bonet i Garí, es parteix de la masia com a arquetip i s'estableixen les diverses variants tipològiques classificades en funció de la forma de la coberta. Amb aquest criteri, es classifiquen un gran nombre de tipus i subtipus. La necessitat de classificar la totalitat dels elements condueix a una anàlisi exhaustiva però en certa manera encotillada per l'esquema classificador, tot atorgant a la masia un sentit de continuïtat històrica potser massa lineal, on si bé hi caben les diverses variacions dels tipus consolidats, no permeten explicar com es mereix la gran riquesa arquitectònica de la masia.

Hem intentat argumentar que la diversitat en la masia del Maresme també es pot explicar en cada cas des de l'adaptació al paisatge, el potencial econòmic del mas, les necessitats específiques de defensa i protecció o simplement per la necessitat d'ajustar la casa a als requeriments funcionals dels seus estadants, tot afegint en alçària o amplària les crugies que la importància del mas requereixi. Però no podem oblidar encara un factor d'anàlisi molt important, decisiu: la valoració de la masia en tant que patrimoni arquitectònic de primer ordre; i per tant l'aparició de l'estil arquitectònic com a factor configurador de la identitat cultural i patrimonial de la masia. No només no totes les masies no són iguals sinó que són molt diferents. Volgudament diferents. I les persones que hi viuen i les seves circumstàncies i les del moment social i cultural que els toca viure individualment i col·lectivament tenen incidència directa en la masia. L'entorn cultural pesa, i pesa diferent en cada etapa històrica que a la masia li toca viure. És el cas de les masies del Maresme, la proximitat amb Barcelona amplifica el batec cultural de cada època i proporciona a la comarca un catàleg riquíssim pel que fa a la diversitat de masies que s'hi poden trobar.

És del tot lògic i plausible que un edifici que perviu diversos segles s'hagi construït i reconstruït sobre si mateix, i

també ho és que la construcció hagi estat per fases partint d'una unitat mínima a l'abast de qualsevol economia. Així, en una primera fase es construeix un únic volum on es pot resoldre un estatge mínim (figura 14) i mantenir alhora intactes totes les possibilitats de creixement sense perdre res del que s'ha construït.

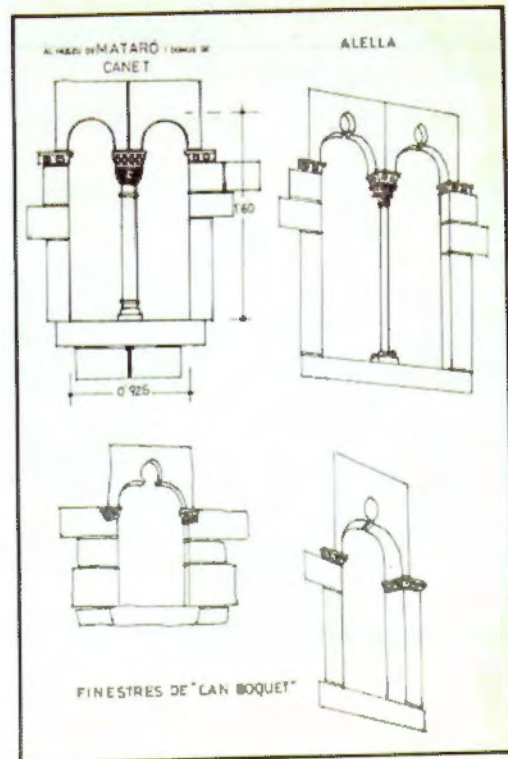
Imatge 14. can Bonamossa de Dosrius

És molt significatiu el fet que els cossos que formen la masia siguin sempre d'unes mides molt similars. Això explica la construcció per fases de la masia catalana, tot edificant la crugia més ampla possible cada vegada, en un procés obert i adaptatiu.

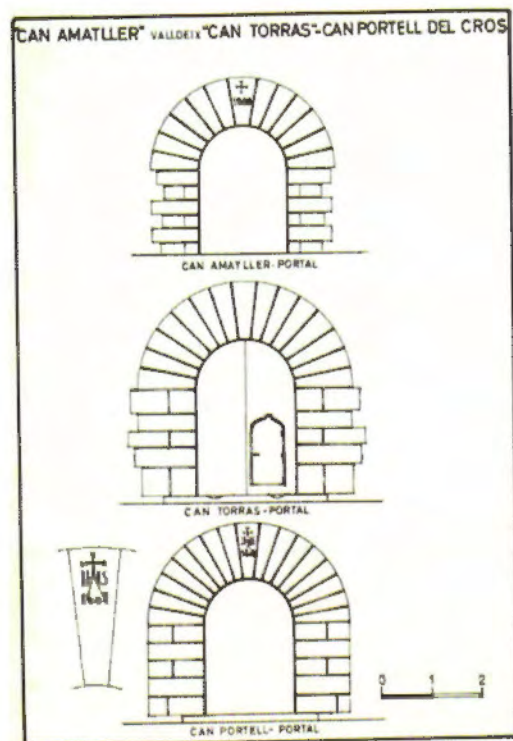
Aquesta construcció per etapes de la masia li comportarà la necessària sincronització amb els temps viscuts, de manera que la masia registrarà com un llibre d'història la presència dels diversos estils arquitectònics, des del romànic fins al modernisme.

Ja hem concretat que el gran portal adovellat amb arc de mig punt i l'espai únic és la referència al romànic inspirada en les ermites; més endavant i a mode de complement ornamental, s'incorporen les finestres i finestrals gòtics treballats en pedra, entre els segles XIV-XVI. Els mateixos picapedrers agremiats que en època de bonança econòmica passaran per les esglésies parroquials s'acostaran a les principals masies per renovar els brancals i les llindes de les obertures principals de la casa, i per tal que aquesta llueixi es faran en pedra la majoria de cantonades, les obertures interiors de les portes, els arcs del celler, els festejadors de les finestres o el graonatge de l'escala principal.

Utilitzar la pedra dóna categoria a la casa, en millora la qualitat constructiva i permet estar a la moda (figura 15).

Imatge 15. Les llindes conopials i les portalades adovellades. Lluís Bonet i Garí

Imatge 15.1. Les llindes conopials i les portalades adovellades. Lluís Bonet i Garí

És curiós observar com aquests elements ornamentals de gran valor apareixen també sovint a les torres de defensa. Allò que en principi ha estat construït amb objectius *militars* incorpora amb el pas dels temps elements de valor estètic no imprescindible per a la seva funció defensiva. Això ens indica clarament que les masies del Maresme, especialment les més riques, s'aboquen amb fruïció a l'embelliment i la renovació estilística de la casa, tot motivant un clar increment de l'estatus de les propietats.

A partir dels segles XVII-XVIII, tot coincidint amb l'època moderna, constatem un canvi en profunditat orientat a transformar la masia pagesa en masia senyorial. En alguns casos, fins i tot, en algunes masies apareixerà el jardí com a protagonista d'una reconversió de la masia en vil·la d'esbarjo; és el cas de ca les Monges a Alella amb la construcció de la Font de la Salut, on Francesc Amat, comte de Castellar, després de reformar la masia, va fer instal·lar les famoses ceràmiques de la xocolatada (figura 16).

Imatge 16. Font de la Salut, ca les Monges Alella

Imatge 16.1. Font de la Salut, ca les Monges Alella

És en certa manera el principi de la mort de la masia pagesa del Maresme dirigida pel cap de casa, i l'inici d'una etapa encara prou rellevant de la masia dirigida des de Barcelona i gestionada a través del masover. En aquesta nova etapa, especialment a partir del 1600, floriran exemples de gran valor arquitectònic, que ja no són tan sols la petita reforma de millora de la casa o l'embelliment de la façana. Es tracta de replantejaments generals, transformacions en profunditat o ampliacions considerables que abandonen el tipus clàssic de les tres crugies organitzat a partir de l'eix central, per noves edificacions de major dimensionat. Les façanes renaixentistes abandonen el portal adovellat i les obertures que amplien considerablement la seva mida, es resolen amb llindes planes o arcs rebaixats; el balcó

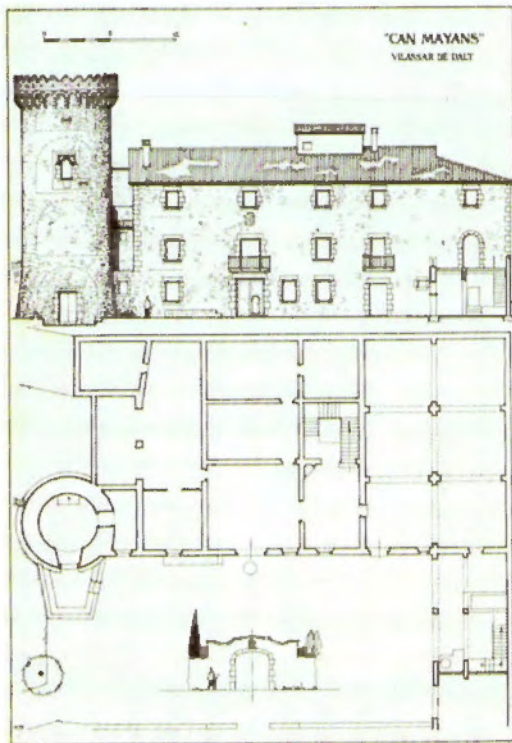
s'incorpora com a nou protagonista i la coberta a dues o quatre aigües, les vessa sobre la façana principal permeten una coronació plana en cornisa per rematar la composició del pla. A l'interior de la casa el nombre de cossos s'amplia i l'escala desplaçada fora del cos de l'entrada, es traça amb aires senyorials desplegant-se en tres trams i graons mes planers; el celler en ocasions situat al lateral disposa d'accés independent. Els escuts del llinatge familiar esculpits en pedra i els esgrafiats acompanyen els rellotges de sol en l'ornamentació de la casa. Tot plegat aporta un aire més senyorial, on l'estatus que es comunica a través de l'arquitectura de la nova masia ja no és el del pagès ric que ven la producció a la capital, sinó la del burgès modern barceloní que té residència a la ciutat i una propietat al camp amb evidents pretensions aristocràtiques, tot imitant modestament i a distància allò que el Renaixement va portar al nord d'Itàlia. En certa manera la masia del Maresme abandona el temple grec com a model per acostar-se al palau renaixentista.

Can Barrera de Teià, can Mora de Dalt de Sant Vicenç de Montal, can Casals de Sant Andreu de Llavaneres, can Leonart i can Calderó d'Alella o can Dalmases de Cabrera, entre altres, encaixarien en aquest perfil de nova masia "moderna". Altres propietats amb petites però significatives millores arribaran en la transformació de la masia fins on arribin les seves capacitats econòmiques. Can Mayans de Vilassar de Dalt (figura 17) o can Cabanyes d'Argentona (figura 18) són el paradigma d'aquest nou camí que empenirà la masia a partir del 1600, tot abraçant el Renaixement i el Barroc com a estils de referència. A can Gol d'Argentona el Neoclàssic és l'estil escollit.

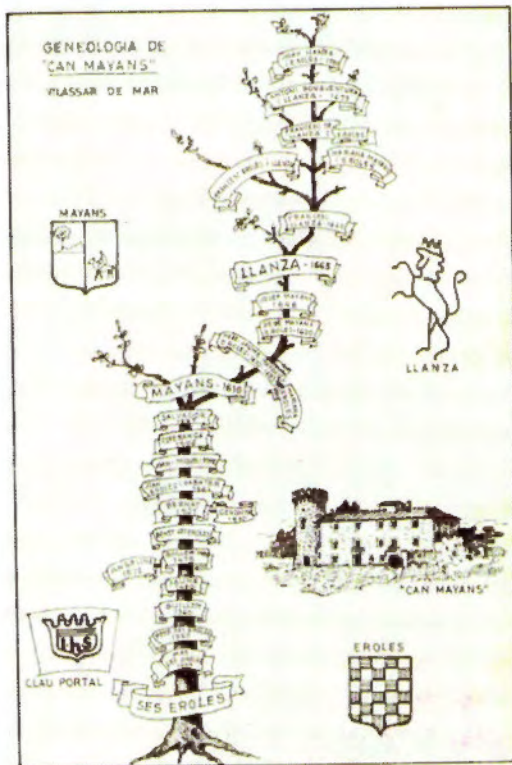

Imatge 17. Can Mayans de Vilassar de Dalt. Les masies del Maresme B. i G.

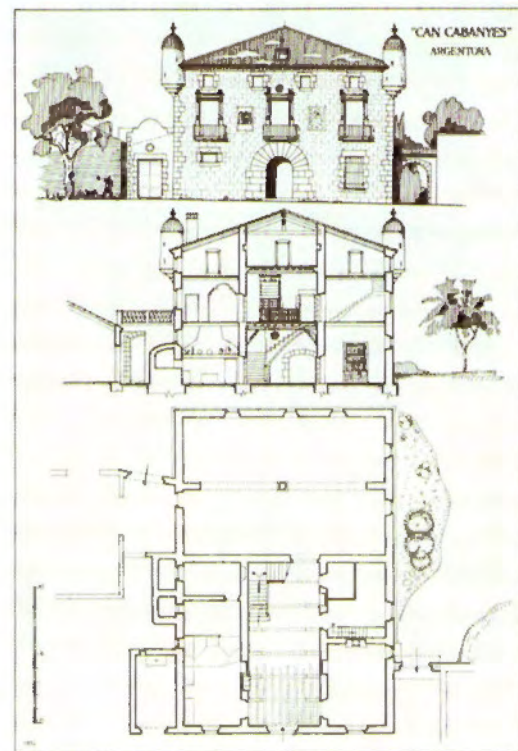
Imatge 17.1. Can Mayans de Vilassar de Dalt. Les masies del Maresme B. i G.

Imatge 17.2. Can Mayans de Vilassar de Dalt. Les masies del Maresme B. i G.

Imatge 18. Can Cabanyes d' Argentona. Les masies del Maresme B. i G.

Imatge 18.1. Can Cabanyes d' Argentona. Les masies del Maresme B. i G.

10. El modernisme, darrera etapa

Submergits de ple en la Revolució Industrial que portarà definitivament Catalunya a formar part del gruix de les nacions europees més desenvolupades, esclata el fenomen cultural del Modernisme. Precedit per l'Historicisme i l'Eclecticisme i finalitzat pel Noucentisme, el Modernisme liderarà la recerca de la modernitat definitiva. L'anhel modernitzador arribarà a tots els racons del país i abraçarà totes les temàtiques, i per descomptat l'arquitectura residencial. El Maresme, caracteritzat per una climatologia privilegiada, continuarà sent una de les comarques preferides per la classe benestant barcelonina, que invertirà els seus estalvis en la compra, construcció i reforma de vil·les i cases senyoriales al camp. Evidentment també a la masia li arribarà el torn, i seran moltes les masies que es veuran

transformades amb la participació dels millors arquitectes modernistes. Entre altres, podem destacar la transformació de can Sanmiquel a Alella, realitzada per Josep Puig i Cadafalch (figura 19).

Imatge 19. Can Sanmiquel, reforma de Josep Puig i Cadafalch

Imatge 19. Can Sanmiquel, reforma de Josep Puig i Cadafalch. S.R.S.

Bibliografia consultada

AMADES, Joan (1917-1930). *La casa*.

ANDRÉS, ROSA M. (1984-1985-1986). *Fitxes del Servei de Patrimoni*. Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.

BARBANY, CANTARELL, DANTÍ, GARCIA, RIBAS, TERRADES (1996). *De la balma a la masia*.

BARGALLÓ, Eva (1988). *Les més belles cases pairals i masies de Catalunya*.

BONET I GARÍ, Lluís (1983). *Les masies del Maresme*.

BORBONET I MACIÀ, Anna (1996). *La masia*.

CAMPS I ARBOIX, J. (1959). *La masia catalana. Història, arquitectura, sociologia*.

CONGOST, ROSA; GIFFRE, Pere; SAGUER, Enric (2011). *Forçats a foc i llum*.

FLORES, Carlos (1973). *Arquitectura popular española*. Vol. V.

MONER, PLA, RIERA, BONET (1981). "La masia. Història i tipologia de la casa rural catalana". 2C. *Construcció de la Ciudad*, núm. 17-18.

Revista Alella. Articles diversos.

SANDIUMENGE, M.P. (1929). *La masia catalana. Breu estudi de la casa rural catalana*.

VILA, Marc Aureli (1980). *La casa rural a Catalunya. Cases aïllades i cases de poble*.

LLISTA DE FIGURES

Figura 1. *La Marca Hispànica*

Figura 2. *El mas*. Marc Aureli Vila (1980)

Figura 3. *La masia*. Salvador Ribas i Serra, can Colomer Alella (2004)

Figura 4. *L'esquelet d'aigua*. S.R.S., Alella (2006)

Figura 5. *Parcel·lari s. XVIII*. Ajuntament d'Alella

Figura 6. *L'estructura aterassada de les finques*. S.R.S., can Boquet Alella (2004)

Figura 7. *L'esquema de Josep Danés i Torras* (1933)

Figura 8. *El sistema constructiu bàsic*. Moner, Pla, Riera, Bonet (1981)

Figura 9. "Les turrís. *De la balma a la masia*" (1996)

Figura 10. *Can Tolrà de Cabrils*, can Famades d'Orrius, can Sala de Teià

Figura 11. *Ermites del Maresme*. Sant Cristòfol de Cabrils, Sant Mateu de Premià de Mar. Bonet i Garí (1983)

Figura 12. *Can Boquet i can Pujades Alella*. Bonet i Garí (1983)

Figura 13. *Les torres del Maresme*, Bonet i Garí (1983)

Figura 14. *can Bonamossa de Dosrius*

Figura 15. *Les llindes conopials i les portalades adovellades*. Bonet i Garí (1983)

Figura 16. *Font de la Salut*, ca les Monges Alella

Figura 17. *Can Mayans de Vilassar de Dalt*. Bonet i Garí (1983)

Figura 18. *Can Cabanyes d'Argentona*. Bonet i Garí (1983)

Figura 19. *Can Sanmiquel*, reforma de Josep Puig i Cadafalch